

Dilshoda Xaqqulova

Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

ABDURAHMON GO‘ZAL – TASAVVUFSHUNOS OLIM

Annotatsiya: Yassaviyshunoslik katta tarixga ega. Ammo Abdurahmon Go‘zal yassaviyshunoslikning yangi qirralariga asos solgan olim. Maqolada olimning tadqiq uslubi, tahlillaridagi tayanch manbalardan bahs yuritilgan. Olim izlanishlarining yassaviyshunoslikdagi o‘rni ochib berishga harakat qilingan.

Kalit so‘zlar: shariat, tariqat, irfon, ishq, uslub, talqin, yassaviyshunoslik, tasavvuf, nafs

Аннотация: Физиология имеет давнюю историю. Но Абдурахман Гозал – учёный, заложивший основы новых аспектов филологии. В статье рассматривается метод исследования учёного и источники в его анализе. Делается попытка раскрыть роль исследований учёного в филологии.

Ключевые слова: шариат, тарикат, ирфан, любовь, стиль, толкование, юриспруденция, мистика, нафс.

Abstract: Physiology has a long history. But Abdurahman Gozal is a scientist who laid the foundations of new aspects of philology. The article discusses the scientist's research method and sources in his analysis. An attempt is made to reveal the role of the scientist's research in philology.

Key words: sharia, tariqat, irfan, love, style, interpretation, jurisprudence, mysticism, nafs

Ilmda, jumladan, adabiyotshunoslikda ham uslubning o‘ziga xos tamal tasniflari bo‘lsa-da, ammo tadqiqotlarda har bir olimning o‘ziga xos yondashuvi, uslubi ham namoyon bo‘ladi. Chunki tafakkur sarhadi, irfon tasviri har bir ijodkorda o‘ziga xosdir. Mana shu ma‘rifat bayoni, mushohada kengligi olimning salohiyatini, ilm darajasini belgilaydi. Abdurahmon Go‘zal - mana shunday o‘ziga xos, akademik uslub yaratgan olim. Ma‘lumki, olim bir mavzuda tadqiqot olib borarkan, avvalo, o‘sha mavzuga xos bo‘lgan ma‘lumotlar bilan chegaralanib qolmasdan tarixiy ildizlariga ham chuqur nazar tashlab sinchiklab o‘rganadi. Jamlangan ma‘lumotlarni turli xil manbalarga murojaat qilib ular orasidagi o‘xshash va farqli jihatlar orqali qiyoslaydi. Xususan, adabiyotshunos, tilshunos, turk adabiyotining yetuk olimi Abdurahmon Go‘zal Xoja Ahmad Yassaviyning ilmiy ijodiy merosini o‘rganar ekan, bu merosning vujudga kelish sabablari va asos manbalarini aniqlaydi. Olim o‘tmishga nazar tashlab, tasavvuf ahliga o‘rnak bo‘lgan, tariqatlarning ilhom manbayi hisoblangan ulug‘ siymo payg‘ambarimiz hazrati Muhammad bo‘lganliklarini, hikmatlardagi ilohiy bayonning bosh qahramoni Rasululloh ekanliklarini e‘tirof etadi. Ahmad Yassaviy o‘z ulus arkoniga ega, dunyoga mashhur yassaviya nomli tariqatga asos soldi. Uning tariqat asoschisi haqida so‘zlashdan avval, Abdurahmon Go‘zal tasavvuf tarixi hamda tariqat asoschilari haqida ma‘lumotlar keltiradi. Xususan, olim Muhammad s.a.v. zamonlarida yagona muassasa masjid bo‘lganligiga diqqatini qaratadi. Chunki o‘sha davrning ta‘lim-tarbiya va ruhiy tarbiya maskani jome-masjid bo‘lib, barcha masalalar shu yerda hal etilganligi xususida mulohaza yuritadi. Keyingi davrlarda talqin va sharhlarda ayrim muammolar tug‘ilganligi tufayli bir toifa vakillar paydo bo‘la boshlaganini va bu vakillar so‘fiylar ekanligini e‘tirof etadi. Birinchi so‘fiy deb tan olingan shaxs Abu Hoshim al-Kufiy bo‘lib Shomda o‘z nomi bilan xonaqo barpo etganligini va keyinchalik atoqli mutasavviflar Zunnuni Misriy, Boyazid Bistomiy, Junayd Bag‘dodiy Mansur Xalloy singari ulug‘lar unga ergashganlari xususida fikr yuritadi. Olim tasavvuf tarixiga nazar tashlar ekan, quyidagi uch muhim jihatlariga e‘tibor qaratadi:

1. Vahdati vujud nazariyasining tasavvufga olib kirilishiga;
2. Tasavvufning turkiy zaminda keng tarqalishiga ;
3. Tasavvuf tarmog‘i vakillarining faoliyat yuritishiga;

Tasavvuf ta‘limotiga eng muammoli, ko‘p bahslarga sabab bo‘lgan “Vahdati vujud” nazariyasidir. Shu bois yetuk olim bu to‘g‘risida o‘zining chuqur bilimlariga tayanib mulohazalarini bayon qiladi. Mazkur ta‘limotni birinchilardan bo‘lib, Muhyiddin ibn Arabiy olib kirganligini ta‘kidlaydi.

Keyinchalik tasavvuf tushunchasiga asoslangan toifalar, maslak va fikr-qarashlari bir-birida farq qilib ajrala boshlagan. Shundan so‘ng yo‘l ma‘nosini aks ettiradigan tariqatlar ham ko‘payib ketgan.

Olim turkiy zaminda tasavvufning paydo bo‘lishi islomning kirib kelishi bilan bog‘liqligini ta‘kidlaydi. Piri Turkistonning hikmatlarining nashri, g‘oyaviy-badiiy jihatlari, obrazlar olami kabi masalalarda o‘zbek olimlari salmoqli natijalarga erishgan. O‘zbek yassaviyshunosligi dunyo yassaviyshunosligida o‘ziga xos o‘ringa ega, hatto tamal toshini qo‘yganlardan ekanligini ta‘kidlash joiz. Ammo shayxning tariqat asoschisi ekanligi, tariqatining dasturi hamda uning izdoshlari xususidagi ilmiy izlanishlar yetarli emas. Bu ma‘lumotlarni kengaytirishda Abdurahmon Go‘zal tadqiqotlarining ahamiyati katta. Olimning fikricha, o‘sha davrda Samarqand, Buxoro, Farg‘ona, Marv kabi musulmon o‘lkalarida birin-ketin shayxlarning chiqa boshlaganiga ham diqqatini qaratadi. Xususan, Yassaviyga qadar Muhammad Ma‘shuq Tursiy, Amir Ali Abu Xolis kabi turkiy mutasavviflar yetishib chiqqanligi alohida e‘tirofga ega. Olim turkiylar orasida Ahmad Yassaviy bilan birga tasavvuf harakati maxsus bir tasavvuf tarmog‘i shaklini olganligi xususida aytib o‘tadi. Dastlab Turkistonda, keyinchalik Onado‘li va Bolqon zaminida Mansur Ota, Said ota, Sulaymon Ota, Sulaymon Hakim Ota, Sadr Ota, So‘fiy Muhammad Donishmand Zarnuqiy kabi xalifalarni va minglab muridlarni voyaga yetkazib turli o‘lkalarga yuborilishi Yassaviy asos solgan tariqat keng quloqch yozganligidandir.

Abdurahmon Go‘zal Ahmad Yassaviyning o‘ziga xosligini islomiy tushuncha va talqinga qaratilgan ifodalarni mutasavvifona fikrlar bilan uyg‘unlashtirgan deb biladi va boshqa mutasavviflar bilan Yassaviydagi jihatlarni farqlab beradi: “Boshqa mutasavviflarda ochiq ko‘zga tashlangan bu dunyodan shikoyat holi Yassaviyda yo‘q hisobi. Uning hikmatlaridan o‘rin egallagan bosh mavzulardan biri esa ilohiy ishqdir. Unga ko‘ra ilohiy ishq borliqning tub sababi va ma‘nosidir. Insonning vazifasi esa o‘zining Allohga qullik burchini ado aylab diydorga vosil bo‘lmoq”¹. Zero, “Obid bo‘lma, zohid bo‘lma, oshiq bo‘lg‘il” degan Yassaviy hazratlari hikmatlarida asosiy g‘oya ishqdir:

Malaklardin oshiqqlar ko‘b, ey bexabar,

Bir oh ursa, olam bo‘lur zeru zabar,

Zohid, obid, soliklardin ishq mo‘tabar,

Ishqsiz odam, valloh, yo‘lda qolar ermish.

Mana shu kabi tariqatda ildamlashning bosh omili ishq ekanligi hikmatlarda qayta-qayta urg‘ulangan. Olim ham shayxning hikmatlari, “Faqrnoma”si va tariqatidagi ta‘lim usullarini mushtarak holda o‘rganib ilmiy xulosalarni o‘rtaga tashlaydi.

Abdurahmon Go‘zal – tom ma‘noda tasavvufshunos. U qalb ilmi sanalmish tasavvuf haqida ko‘plab kitoblar mutolaa qilgan, chuqur diniy bilimlari ham tariqat hollarini anglashda asos bo‘lgan. Olimning nafs tarbiyasi haqida to‘laqonli tasavvuri bu ilmlarni chuqur o‘rganganligini tasdiqlaydi, shaxsiyatidagi hurlik, fitratidagi millat qayg‘usi mukammal ravishda to‘ldirgan. Olim shayxning nafs ammoradan shikoyati aks etgan manzumalaridan parcha keltirib, insonni yo‘ldan chalg‘ituvchi yagona narsa bu nafs ekanligini va nafs tog‘idan oshib nafs tog‘idan qutulishi lozimligi haqida fikr yuritadi. Xususan, Abdurahmon Go‘zal Yassaviyga xos ikki jihatga e‘tiborini qaratadi. Bular Yassaviyning shaxsiyati va she‘riyatiga xos xususiyatlardir. Yassaviy shaxsiyatida shariat va tariqatga doir unsurlar o‘zaro birlashgan bo‘lsa, ayrim she‘rlarida esa tasavvufiy nuqtai nazar ustunlik qiladi. Diydor-haqiqiy ishdan ko‘zlangan maqsaddir. Yassaviy haqiqiy oshiq haqida bayon qilarkan uning nazdida, Haqning oshig‘i hech qachon zuhd va taqvo ahliga o‘xshab Jannat ilinjida yashamasligini, chinakam oshiq mutlaqo Haqdan g‘ofil qolmasligiga va g‘ofillik bilan oshiqlikning hech bir bog‘liqlik joyi yo‘qligini baytlarida aks ettirganligini olim ta‘kidlaydi. Shuningdek, inson ishq yo‘lida Layli va Majnun, Farhod-u Shirin, Vomiq-u Uzro kabi sodiq bo‘lmog‘ini quyidagi bayti misolida ko‘rish mumkin.

“Qul Xoja Ahmad zohid bo‘lma, oshiq bo‘lg‘il
Bu yo‘llarda bebok yurma, sodiq bo‘lg‘il, _

¹Abdurahmon Go‘zal “Yassaviy Faqrnomasi”.Toshkent “Navro‘z” nashriyoti.2014-y.36-bet

Layli Majnun, Farhod Shirin, Vomiq bo‘lg‘il,
Oshiq bo‘lmay Haq diydorin ko‘rsa bo‘lmas”²

Abdurahmon Go‘zal hamisha baadiiy matn bilan ishlaydi. Uning har qanday ilmiy-nazariy xulosalarida, talqinlarida matn asos bo‘ladi. U har bir ijodkorning shaxsiyati va ijodiy merosi haqidagi tahlillarida tarixiy ma‘umotlarga va ijodiy merosiga tayanadi. Shuning uch olimning yondashuvi har doim o‘zini oqlaydi. Har bir ulug‘ insonlar o‘ziga xos haqiqatni teran his qiladi. Insonning o‘zini bilishi bevosita Haqni bilishi bilan bog‘liqligiga tasavvufning tamal g‘oyasi, mutasavvifning yagona va haqiqiy borliq bo‘lgan Allohning ilohiy borlig‘iga qovusha olishi va vuslatga erishmog‘i ekanligini va Ollohga manzur qul va hazrati payg‘ambarimizga loyiq ummat saodatiga erishmog‘ini olim e‘tirof etib, quyidagi baytlaridan keltirib o‘tadi:

O‘zini bildi ersa Haqni bildi
Xudodan qo‘rqtivu insofa keldi.

Yassaviyni olim tasavvuf tomoni ustunlik qilgan hikmatlarida shariat arbobi deb biladi va Yassaviyga ko‘ra, shariatga tayanmagan tariqat botildir deya ta‘kidlaydi. Zero, hikmatlar shayxning maslak matlabini aniq ochiqalaydi.

O‘tti umrum – shariatga yetolmadim,
Shariatsiz tariqatga o‘tolmadim,

Haqiqatsiz ma‘rifatga yetolmadim,

Qottiq yo‘ldur, pirsiz nechuk o‘tar, do‘stlar.

Abdurahmon Go‘zalning nafaqat Yassaaviy, balki mumtoz adabiyotdagi faqrnomalar bilan tanishligi uning tahlillaridagi teranlikka xolislikni ta‘minlagan. “Imonning po‘sti shariat bo‘lsa, mag‘zi tariqatdir” degan fikrga muvofiq ravishda Yassaviydagi tasavvufiy tushunchalar keng ravishda “Faqrnoma” asarida batafsil yoritilganligini bayon qiladi.

²Abdurahmon Go‘zal “Yassaviy Faqrnomasi”.Toshkent “Navro‘z” nashriyoti.2014-y.37-bet

Abdurahmon Go‘zal Yassaviy ijodi tadqiqida shayxdan oldingi davrdagi tasavvuf va uning vakillari xususida kirish ma‘lumotlarni berib, so‘ngra Ahmad Yassaviy shaxsiyati, tariqati va ijodi masalasiga o‘tishi olimning ilmiy mushohadasi kengligi, tizimli talqinlarga egaligini isbotlaydi. Yassaviy davrida tasavvufning keng ko‘lamliligini batafsil yoritib berishi ham yetuk tasavvufshunos ekanligini ko‘rsatadi. Olim tadqiqotida turli va keng qamrovli ma‘lumotlarga duch kelinadi. Yassaviyning shaxsiyati va she‘riyatiga xos bo‘lgan tushunchalarni irfoniy-badiiy jihatdan batafsil yoritib beradi. Yayassaviyshunoslik ulkan bir tarixga ega. Ammo olimning tadqiqotlarida Turkiston piri shaxsi va ijodining hech qayerda uchramagan tomonlariga e‘tibor qaratilishi diqqatga sazovordir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmon Go‘zal “Yassaviy Faqrnomasi”.Toshkent “Navro‘z” nashriyoti.
2. Devoni hikmat.(Yangi topilgan namunalar).”Movarounnahr”.Toshkent-2004.
3. Sulaymon Boqirg‘oniy.She‘rlar,hikmatlar. kh-davron.uz.
4. Ibrohim Haqqul.Tasavvuf va she‘riyat.Toshkent.G‘afur G‘ulom nomidagi Nashriyot-matbaa birlashmasi.1991.

5. Ibrohim Haqqul.Irfon va idrok.Toshkent “Ma’naviyat” 1998.
6. Nasafiy. Hoja Ahmad Yassaviy - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1993.